

ALSÓ TAGOZATOSOK KORTÁRSKAPCSOLATAI AZ OFFLINE ÉS ONLINE TÉRBEN⁺

KÁROLYI BORBÁLA – FEHÉRVÁRI ANIKÓ*

ELTE PPK Neveléstudományi Intézet

Beérkezett: 2020. december 28., elfogadva: 2021. február 7.

Az okoseszközök, az internet használata egyre fiatalabb életkorban jelenik meg a gyermekek körében. Az online környezet sajátosságairól, a szocializációra, valamint más tényezőkre gyakorolt negatív hatásairól már számos kutatás számolt be, azonban a tanulók kortárskapcsolatainak alakulásáról eddig kevés elemzés született. E pilotkutatás felhívja a figyelmet az offline-online jelenlét, valamint a kortárskapcsolatok összefüggéseire, az azzal járó lehetséges veszélyekre, melyek most különös jelentőséggel bírnak, hiszen a digitális oktatás bevezetése óta még több gyermeket érint az online jelenlét.

Kulcsszavak: kortárskapcsolatok, alsó tagozat, online és offline kapcsolatok, szociometria, okoseszköz és internethasználat

Nowadays, smart devices and the internet among children appear at younger ages than they did a few years ago. The particularities of the online environment, the social, and other negative effects are the topics of several studies, but very few focused on these effects on students' relationships. Our pilot-research highlights the connections between offline and online relationships and the potential dangers caused by the online presence of children at a young age, which is even relevant since the beginning of the digital online education caused by the pandemic when even more primary-school children joined the online platforms.

Keywords: relationships, primary school children, online and offline relations, sociometry, smart devices and internet usage

* Levelező szerző: Fehérvári Anikó, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, 1075 Budapest, Kazinczy utca 23–27. E-mail: fehervari.aniko@ppk.elte.hu

⁺ A tanulmány az Innovációs Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A cikk a 2020 decemberében megrendezett, az ELTE-PPK által lebonyolított házi TDK fordulóján bemutatott dolgozat alapján készült.

Bevezetés

A mai alsó tagozatosok életében már egészen más szerepet játszanak az okostelefonok, tabletek, számítógépek, mint elődeik gyermekkorában. Egyre fiatalabban lesznek aktív felhasználói ezeknek az eszközöknek (Mascheroni–Ólafsson 2014), ami számos bejósolható és előre nem látható következményt eredményez. Bizonyosan van hatása online jelenlétükre, internetes kommunikációjukra, a szabadidejük eltöltésének módjaira. Kutatások alapján a 7–10 éves korosztály az, ahol a gyermekek aktív felhasználóivá válnak az internetnek, illetve már saját okoseszközökkel, például okostelefonnal rendelkeznek (Mascheroni–Ólafsson 2014). Ezek a hatások jelen vannak tehát az alsó tagozatosok életében, így egyre több kutatás foglalkozik e korosztály internethasználati szokásaival, ami világosabb képet ad annak jellegéről, lehetséges veszélyeiről, következményeiről.

Online és offline kapcsolatok

Az online és az offline világ között számottevő különbségeket figyelhetünk meg, melyek közül a két legjelentősebb, a tér és az idő észlelése. Az offline világra jellemző a fizikai, testi jelenlét, míg az online térbe való belépés nem fizikai úton történik, hanem valamilyen eszközön keresztül. Így egyszerre lehetünk jelen egy offline és akár több online szituációban is. Emellett térbeli szeparáció is jelentkezhethet a kommunikáló felek között (Újhelyi 2015). Olykor valaki térben ugyan egyedül van valamilyen elektronikus eszköz társaságában, míg az internetes felületeken számos ember veszi körbe, kommunikál vele párhuzamosan. Így a földrajzi és fizikai távolságok szerepe csökken, hiszen ezek áthidalását szolgálják okoseszközeink. A tér átalakulása miatt a személyesség is változik. A nagyfokú anonimitás miatt az internetes felhasználókat a gátlástalanság, a szabadság érzése, a határok eltűnése és a felelősségérzet csökkenése jellemzi (Csepeli 2012). Ez táptalaja lehet a bántalmazás egy újabb változatának, amely az online bullying, az internetes zaklatás (Kwan–Skoric 2013).

Az offline valóságban a tér észlelése mellett az idő is máshogyan jelenik meg. A visszafordíthatatlanság, az idő előrehaladásának élménye felbomlik (Csepeli 2012). Ugyan szokták mondani, hogy ami az internetre egyszer felkerül, az ott is marad, ez az érzés mégiscsak elveszik azzal, hogy bármikor lehet törölni az online felületekről, ugyanakkor az élmények, információk visszakeresése, visszanezése is sokkal könnyebb. Az időbeni késleltetés, az aszinkronitás jelensége is lényeges eltéréseket eredményez a két világ között (Újhelyi 2015). Az online üzenetek esetében ugyanis lehetőségünk van arra, hogy jobban átgondoljuk, megfogalmazzuk, megtervezzük mondanivalónkat, a felgyorsult levelezések miatt azonban gyakrabban előfordul, hogy erre már az interneten keresztül sincs lehetőségünk. Ugyanúgy folyamatos jelenlétet követel tőlünk, mint az offline világ, azonban ezekben egyidejűleg nem tudunk boldogulni, ezért gyakori váltásokat kell beiktatnunk és utaznunk a két világ között a másodperc töredéke alatt. Elvileg az online térből bármikor ki lehet lépni és ismét felcsatlakozni rá. Gyakorlatilag azonban, ha valaki nem áll folyamatosan készenlétben, a hatalmas információmennyiség rendszeres újratermelődése miatt és a párhuzamosan zajló történések révén nagyon könnyen lemarad fontos vagy fontosnak tűnő eseményekről, kommentekről, ami komoly szoron-

gások forrásává válhat. Erre a jelenségre szakkifejezés is született már a pszichológiában, ez a FoMO (*Fear of Missing Out*), mely esetében a fiatalok attól szoronganak, hogy lemaradnak valami fontosról, kimaradnak valamiből (Pásztor–Bak 2020).

Az offline és online kommunikáció között is megfigyelhetünk jelentős különbségeket. A nonverbális kommunikáció szerepét átvették a különböző hangulatjelek, ám ezek nem kompenzálták a testbeszéd hiányát, ugyanis néhány smiley kevésbé tudja reprezentálni az ember végtelen típusú és pillanatok alatt változó mimikáiban, gesztusokban és egyéb nonverbális csatornákon keresztül megnyilvánuló hangulatkifejezéseit. Ugyanakkor napjainkra a hangulatjelek hatalmas fejlődésen mentek keresztül a különböző érzelmi állapotok árnyaltabb kifejezését segítve (Miyake 2020). Ahogy az emoji tárháza nőtt az évek alatt, úgy bővültek azok funkciói is, úgy fejlődött, egészült ki az online kommunikáció kultúrája.

A tudás szerveződése és hozzáférhetősége

Az internethálózat fejlődése, kiépülése, valamint az arra rácsatlakozni képes okos-eszközök elterjedése is egyre szélesebb körben érintik a társadalmat, aminek hatása van a tudás szerveződésére, illetve a hozzáférhetőség mértékére is. Az internet elterjedésének korai szakaszaiban elsődleges digitális egyenlőtlenségekről beszélhetünk, amelyben az életkor, a lakóhely településtípusa, valamint az iskolai végzettség volt döntő jelentőségű, míg napjainkban másodlagos digitális egyenlőtlenségekről beszélhetünk, mely már a hozzáférhetőségben megnyilvánuló eltérések helyett az internethasználat mértékében megfigyelhető különbségekre, valamint annak lélektani hátterére utal. Ilyen formában az internethasználatban megvalósul a kultúrákhoz való hozzáférés, bekapcsolódás is, ami szociális szempontból nagyon lényeges elem, így aztán az internethozzáférés és az abban való aktív részvétel összefüggésben van a kultúrához való hozzáféréssel is (Prazsák 2014).

Okoseszközök és internethasználat az alsó tagozatosok életében

Az okoseszközök használata a különböző országokban eltérő lehet, de valószínű, hogy a legtöbb nemzet esetében jellemző az, hogy a gyerekek többsége egyre kisebb korban ismerkedik meg ezekkel az eszközökkel és az internet használatával, sőt, egyre korábban kapnak saját okostelefont. Nemzetközi kutatások legalább 30%-os telefonbirtoklási arányt mutatnak a 8–12 évesek körében. Egy 2017-es kutatás alapján, melyben amerikai szülőket kérdeztek meg arról, hogy milyen idős korban kapták meg gyermekeik az első okostelefonjukat, a válaszok 45%-a a 10–12 éves korosztályt jelölte meg, de a válaszok 16%-a szerint bizonyos gyermekek már 8 éves korukban rendelkeztek saját okostelefonnal (Nielsen 2017). Turley, Baker és Lewis (2014) kutatása alapján kevésbé tér el a nemek függvényében a telefonbirtoklási arány, míg más kutatások szerint a lányok nagyobb arányban felhasználói a mobiltelefonoknak, mint a fiúk (OfCom 2011; Söderqvist et al. 2007).

Több felmérés vizsgálta a gyermekek internethasználatának módjait is. Az Egyesült Királyságban az OfCom (*Office of Communication*) mérései alapján a 12–15 évesek 28%-ánál már 2011-ben is megjelenik a közösségi média platformjainak alkalmazása (OfCom 2011), a 2019-es mérés eredménye pedig már a brit 8–11 éves korosztály körében is 21%-os gyakoriságot mutat. A 2019. évi mérés alapján az is elmondható, hogy az

5–15 éves gyerekek körében a 2015-ös adatokhoz képest 45%-ról 59%-ra növekedett azok száma, akik online játékokkal játszanak (OfCom 2019).

Az okostelefon- és internethasználat kitérít a világot, rengeteg előnnyel jár, amelyet kamatoztatni lehet a tanulás, a fejlesztő tevékenységek vagy akár a szabadidő hasznos eltöltése során. *Mascheroni és Ólafsson (2014)* kutatása hét ország közreműködésével zajlott, kimutatható volt, hogy az idő előrehaladtával a fiatalabb generációk egyre korábbi életkorban kezdik el használni az internetet, egyre hamarabb tesznek szert saját (okos) telefonra.

A korai, ellenőrizetlen okostelefon- és internethasználat azonban számos veszélyforrás megjelenésével is együtt jár. Ilyen például a cyberbullying, azaz internetes bántalmazás, zaklatás megjelenése (*Kwan–Skoric 2013*), a személyes adatok nem megfelelő biztonsága (*Mascheroni–Ólafsson 2014*) vagy a problémás internethasználat kialakulásának növekvő esélye (*Kiss–Pikó 2017; Leung 2014; Zsolnai 2017*). Emellett a telefonokból érkező káros sugárzások vizsgálata is több kutatót foglalkoztat (*Schüz 2005*). Egy amerikai vizsgálat szerint a szülők körében a legnagyobb félelmet az okostelefonhasználat miatt a gyermekek jóllétét érintő veszélyek (eltereli a figyelmet, túl sok időt töltenek az okostelefon-használattal, kontrollálatlanul találkoznak tartalmakkal), illetve a gyermekek felelősségvállalásának kérdése (pl. telefonok elvesztése) jelentette. Arra a kérdésre, hogy miért adnak akkor mégis okostelefont gyermekeik kezébe már igen korai életkorban, a leggyakoribb válaszok a nyomon követhetőségre (90%), a könnyebb elérhetőségre (mindkét fél számára) (90%), a könnyebb helymeghatározásra (80%), illetve arra vonatkoztak, hogy a gyermek nagyon szeretett volna már okostelefont (66%). Csak ezt követte az a cél, mely a gyermekek digitális kompetenciáinak fejlesztésére irányult (65%) (*Nielsen 2017*).

Az osztály mint csoport

Napjainkban a szociális kompetencia fejlesztésére egyre nagyobb hangsúly helyeződik az iskolákban, mivel nagy hatással van az iskolai teljesítményre, valamint a tanulók mentális egészségére is (*Zsolnai 2013*). E fejlesztés legfontosabb színtere az osztály.

Szociálpszichológiai szempontból a csoport egymással tartósan interakcióban lévő személyek összessége. Jellemzői a közös cél, az együttes tevékenység, a kohézió, valamint a csoportstruktúra. Mivel osztálytársaikat nem az egyes tanulók választják meg, nem köti őket össze közös hobbi, érdeklődési kör, így az osztályközösségek esetében nem önkéntesen szerveződő, hanem formális csoportokról beszélhetünk (*N. Kollár–Szabó 2017*). Ezt azért fontos tudatosítani, mivel egy informális csoporthoz képest, a tanulóknak kevesebb motivációja van arra, hogy baráti kapcsolataikat egy osztályon belül alakítsák ki. Azonban mivel rengeteg időt töltenek együtt és életkori sajátosságuk is, hogy egyre inkább nyitnak társaik felé, a társaknak egyre nagyobb szerepe lesz a szocializációjuk során, így mégis számos erősebb és gyengébb, kölcsönös és egyoldalú kapcsolat alakul ki az osztálytársak között.

Fontos szólnunk a csoportformálódás néhány életkori sajátosságáról is. Az alsó tagozatos gyerekekre már jellemző, hogy nemcsak egymás mellett játszanak, hanem együttműködve teszik azt (*Mérei–V. Binet 1993*). Barátságfelfogásukat egyoldalú, változékony kép jellemzi (*Selman 1981, idézi F. Lassú 2004*). Azonban a 6–12 éves gyerekeknél fiatalabb társaikhoz képest már elkezd kialakulni a kölcsönösség élménye és

növekszik az intimitás mértéke is, barátságaik jellemzően azonos nemű társaikkal alakulnak ki. A 6–10 évesek legtöbb idejüket ugyan kortársaik körében töltik, de csak hozzávetőleg 13 éves kortól jellemző a teljes átpártolás, amikor a kortársak társas befolyása nagyobb lesz a felnőttekénél (N. Kollár–Szabó 2017).

Empirikus kutatás az alsó tagozatosok kortárskapcsolatairól

A kutatás célja, hogy feltárjuk a 3. és 4. osztályosok online kommunikációjának, eszközhasználatának jellegzetességeit, valamint megvizsgáljuk a tanulók kortárskapcsolatainak sajátosságait. A kutatásban két budapesti, állami általános iskola szocioökonómiai státusz szerint hasonló tanulói összetételű osztálya vett részt, melyek közül az egyik 3. osztályos ($N = 23$), a másik pedig 4. osztályos volt ($N = 28$).

A vizsgálatban a szociometria eszközét alkalmaztuk. A pedagógiai gyakorlatban a Moreno által felépített szociometriai vizsgálat a legelterjedtebb, illetve annak továbbfejlesztett változata, a többszemponútú szociometria, melyet Mérei Ferenc alkotott meg. Az eljárás lehetővé teszi, hogy a vizsgálat eredményeként magát a közösséget is jellemezhessük, illetve a kapcsolatok mögötti motivációkra, így a csoport értékrendjére is lehet belőle következtetni (Mérei 1996). A többszemponútú szociometria 4 szempontot tartalmaz: rokonszenvi kérdések, funkcióra kérdezés, lényeges tulajdonságok és népszerűség felmérése (N. Kollár–Szabó 2017).

A vizsgálatban mindkét osztály diákjai egy online/offline kapcsolatokra átalakított többszemponútú szociometriai kérdőívet töltöttek ki osztályfőnökük segítségével 2020 szeptemberében, mivel a pandémiás helyzet miatt csak így volt kivitelezhető az adatfelvétel.

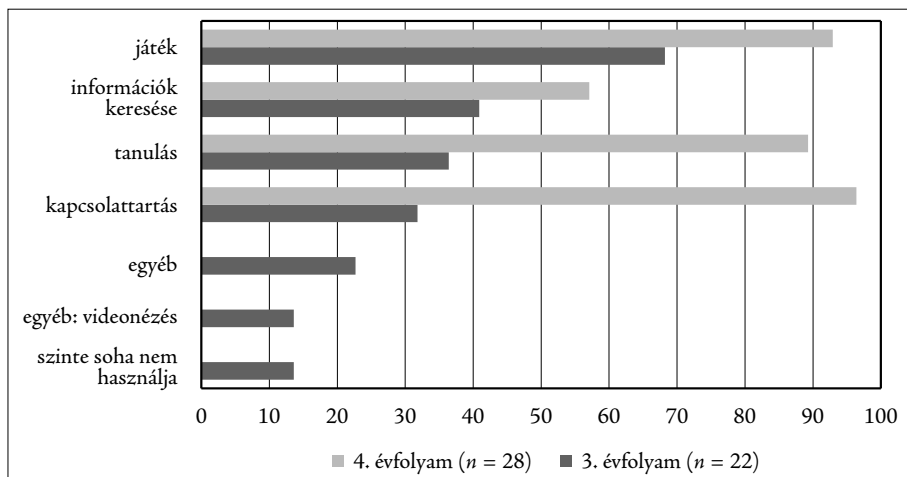
Évfolyamok és nemek szerinti különbségek

Az eszközök elterjedtségéről elmondható, hogy míg a harmadikosoknak csak alig több mint harmada rendelkezik okostelefonnal, addig ez az arány a negyedikesek esetében már kétharmad. Ez utóbbi csoportban csaknem hasonló arányban vannak azok is, akiknek laptopjuk van, a harmadikosok körében háromszor alacsonyabb ez az arány. Összességében tehát igen nagy eltérés van a két évfolyam között. Az is jellemző, hogy ha vannak eszközeik a gyerekeknek, azok inkább mobil eszközök, kevésbé jellemzőek az asztali gépek.

Azt is megvizsgáltuk, hogy a tanulók mire használják okostelefonjukat, okoseszközeiket. Megállapítható, hogy azok, akiknek van ilyen eszközük, leginkább fényképezésre/videózásra, online kapcsolattartásra és játékra használják a telefont. Telefonálásra, információkeresésre, tanulásra kevésbé, bár öröndetes, hogy megjelent ez a funkció is. A negyedikesek többet használják az okostelefonjukat, okoseszközeiket valamennyi célra, mint a harmadikosok.

Az évfolyamok és nemek szerinti különbségeket Khí-négyzet, illetve Anova-próbával vizsgáltuk. Az évfolyamok között kimutatható különbség van abban, hogy a 3. osztályosokra kevésbé jellemző az internet ($p < 0,001$, $\Phi = 0,688$), valamint az okostelefon ($p < 0,05$, $\Phi = 0,291$) kapcsolattartásra való alkalmazása, mint a 4. osztályosok körében (1. ábra). Az internetet nagyobb arányban használják tanulási céllal a negyedikesek, mint a harmadikosok ($p < 0,001$, $\Phi = 0,555$), valamint a 4. osztályosok nagyobb

arányban használják okostelefonjaikat játékokra (a tanulók fele), mint a 3. osztályosok (a gyerekek 20%-a) ($p < 0,05$, $\Phi = 0,291$). A negyedikesek több mint fele jelezte, hogy az iskolán kívül leggyakrabban személyes találkozókkal tartja a kapcsolatot társaival, míg a harmadik osztályosok esetében a tanulók kevesebb mint 10%-a emelte ki ezt a lehetőséget ($p < 0,01$, $\Phi = 0,466$). Emellett a negyedikesek nagyobb mértékben jellemző a rendszeres online játék a társaikkal ($p < 0,05$, $Eta = 0,349$) és a rendszeres online programszervezés ($p < 0,01$, $Eta = 0,446$), továbbá több chatcsoportnak tagjai ($p < 0,001$, $Eta = 0,794$) és több társukkal beszélgetnek online felületeken keresztül egy átlagos héten ($p < 0,001$, $Eta = 0,626$).

1. ábra: A 3. és 4. osztályosok internethasználati szokásai (%-os megoszlások)

A nemek tekintetében a játékok használata között nem volt szignifikáns különbség, míg a chatelés tekintetében kimutatható, hogy a lányok többet használják ezt a funkciót kapcsolattartásra, mint a fiúk ($p < 0,01$, $\Phi = 0,436$). Ezenkívül az is tapasztalható, hogy a fiúk több online programot szerveznek, mint a lányok ($p < 0,01$, $Eta = 0,461$).

A szociometriai vizsgálat eredményei

Terjedelmi korlátok hiányában nem térünk ki a szociometriai vizsgálat részletes bemutatására, kiemljük azonban az online/offline kortárskapcsolat összevetésére vonatkozó elemet, azt, hogy van-e átfedés a tanulók online és offline kortárskapcsolatai között. A 3. osztály esetében 7 kölcsönös kapcsolat volt felrajzolható a gyerekek között. Ezek közül 5 kapcsolat fedte le az online és offline kölcsönös kortárskapcsolatokat. A 4. osztályosok esetében a 13 online létesült kapcsolatból 9 volt offline kapcsolatokkal megerősítve. Ez azt jelenti, hogy az online kapcsolatok egy része rejtve maradt a többi kérdés megválaszolásakor, azonban jelentős részük átfedésben van az offline kapcsolatokkal.

Azt is megvizsgáltuk, hogy vajon az online kapcsolattartás, illetve annak gyakorisága összefügg-e azzal, hogy a tanulók hol helyezkednek el a közösségekben belül. A 4. osztályosok sokkal nagyobb mértékben vannak jelen az online felületeken, mint a harmadikosok. Ők már nagyobb arányban tartják a kapcsolatot az interneten keresztül, azonban

a személyes találkozókat is előnyben részesítik. Megállapítható, hogy a népszerűségnek nem előfeltétele az online jelenlét és rendszeres kapcsolattartás, azonban a peremhelyzetű gyermekek esetében gyakran előfordul az online kapcsolatokból való kirekesztettség jelensége is az általunk vizsgált osztályok esetében.

Ehhez kapcsolódik az a kérdés is, hogy azok a gyerekek, akik az okostelefonjukat kapcsolattartásra használják, többet ellenőrzik-e a készüléküket, mint társaik. Az Anovavizsgálat kimutatta, hogy a telefon ellenőrzésének gyakorisága összefüggésben van azzal, hogy használják-e az internetet ($p < 0,05$; $Eta = 0,291$), illetve az okostelefonjukat kapcsolattartásra ($p = 0,000$; $Eta = 0,757$), valamint azzal, hogy egy átlagos héten hány osztálytársukkal tartják a kapcsolatot az interneten keresztül ($p < 0,01$; $Eta = 0,564$). Az eredmények azt mutatják tehát, hogy minél nagyobb mértékben használja kapcsolattartásra az online dimenziókat egy tanuló, annál gyakrabban ellenőrzi, hogy kapott-e értesítést a telefonjára.

Összegzés

Kutatásunkban az alsó tagozatos tanulók osztályközösségen belüli kortárs kapcsolatait vizsgáltuk online és offline közegben. Egy 3. és egy 4. osztály alkotta a mintánkat. Az okostelefon és okos eszközök elterjedtsége hasonló mintát mutat, mint ami más nemzetközi kutatási eredményből is látható, hozzávetőleg 30–50% közötti az érintett korosztály körében (Mascheroni–Ólafsson 2014; Nielsen 2017; OfCom 2019). Az is látható, hogy e két évfolyam között ugrásszerűen megnövekszik az okoseszköz-birtoklás és -használat is.

Az alkalmazás terén azt tapasztaltuk, hogy a tanulók leginkább fényképezésre, videofelvételek készítésére, online kapcsolattartásra, valamint játékokra használják leggyakrabban okostelefonjaikat. Az internethasználat esetében már nagyobb mértékű különbséget találhatunk a két osztály között, míg a 3. osztályosoknál a játék, addig a 4. osztályosok esetében a kapcsolattartás vezet a rangsort. A kapcsolattartás mint cél a korábbi kutatásokban is hasonlóan kiemelkedő mértékben jelentkezett, míg az online játékok használata kevésbé volt gyakori (Mascheroni–Ólafsson 2014; OfCom 2019). Hasonlóképpen a tanulási cél is ritkábban jelent meg vizsgálatunkban, ami szintén hasonló más vizsgálatok eredményeihez (Lenhart 2012; Nielsen 2017; OfCom 2011).

Az offline és online kapcsolatokról elmondható, hogy ezek átfedésben vannak egymással. A vizsgált osztályokban a népszerűségnek nem volt előfeltétele az online jelenlét és rendszeres online kapcsolattartás, azonban a peremhelyzetű gyermekek esetében előfordult az online kapcsolatokból való kirekesztettség. Mindez pedagógiai szempontból is fontos tényező, hiszen a gyermekek fejlődésében nagy szerepet töltenek be kortárskapcsolataik. Ezek kihatással vannak személyiségük formálódására, értékeik alakulására és önképük változására is. A pedagógus feladata a tudatos figyelem az osztályközösség alakulására, a kirekesztett tanulók integrációjának segítése, támogatása. Az osztályfőnökökkel készített interjúk azt mutatták, hogy a tanítónők az iskolán belüli kapcsolatok, illetve az iskolán kívüli offline kapcsolatok alakulását sokkal inkább nyomon tudják követni, mint az online kortárskapcsolatokat.

A kutatás úttörő abban a tekintetben, hogy igyekezett összehasonlítani a tanulók offline és online térben való kapcsolatait, melynek mind a nemzetközi, mind a hazai szakirodalomban kevés előzménye van, így érdemes volna további kutatásokat folytatni e témában, akár a kutatási eszközök és módszerek szélesítésével, akár a mintanagyság növelésével.

IRODALOM

- CSEPELI GY. (2012) *Az online és az offline világok összehasonlítása*. http://www.csepe.hu/prezentaciok/csepe_evolution_2012.pdf [Letöltve: 2020. 11. 23.]
- F. LASSÚ Zs. (2004) *Barátok és barátnők. – Együtt és egymás ellen*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISS H. & PIKÓ B. (2017) A problémás internethasználat összefüggései a magányossággal középiskolás és egyetemi hallgatók körében. *Iskolakultúra*, Vol. 27. Nos 1–12. pp. 77–85. DOI: 10.17543/ISKKULT.2017.1-12.77
- KWAN, G. C. E. & SKORIC, M. M. (2013) Facebook Bullying: An Extension of Battles in School. *Computers in Human Behavior*, Vol. 29. No. 1. pp. 16–25. DOI: 10.1016/j.chb.2012.07.014
- LENHART, A. (2012) *Teens, Smartphones and Texting*. https://www.fitsnews.com/wp-content/uploads/2012/03/PIP_Teens_Smartphones_and_Texting.pdf [Letöltve: 2020. 11. 23.]
- LEUNG, L. (2014) Predicting Internet Risks: A Longitudinal Panel Study of Gratifications-Sought, Internet Addiction Symptoms, and Social Media Use Among Children and Adolescents. *Health Psychology and Behavioral Medicine*, Vol. 2. No. 1. pp. 424–439. DOI: 10.1080/21642850.2014.902316
- MASCHERONI, G. & ÓLAFSSON, K. (2014) *Net Children Go Mobile: Risks and Opportunities*. Second Edition. Milano, Educatt. DOI: 10.13140/RG.2.1.3590.8561
- MÉREI F. (1996) *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest, Osiris Kiadó.
- MÉREI F. & V. BINÉT Á. (1993) *Gyermeklélektan*. Budapest, Gondolat.
- MIYAKE, K. (2020) *Evolution of Emoji and Beyond: A Diachronic Observation of Visual Representations in Japanese Mobile Media*. https://www.researchgate.net/publication/343162467_Evolution_of_emoji_and_beyond_2020 [Letöltve: 2020. 11. 23.]
- Nielsen (2017) Nielsen Company: *Mobile Kids: The Parent, the Child and the Smartphone*. <https://www.nielsen.com/us/en/insights/article/2017/mobile-kids-the-parent-the-child-and-the-smartphone/> [Letöltve: 2020. 11. 23.]
- N. KOLLÁR K. & SZABÓ É. (2017) *Pedagógusok pszichológiai kézikönyve. II. kötet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- OfCom (2011) *UK Children's Media Literacy. Research Document*. https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0024/46707/childrens.pdf [Letöltve: 2020. 11. 23.]
- OfCom (2019) *Children and Parents: Media Use and Attitudes Report*. https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0023/190616/children-media-use-attitudes-2019-report.pdf [Letöltve: 2020. 11. 23.]
- PÁSZTOR J. & BAK G. (2020) *Z generáció online: közösségi média használat, FoMO és a társas kapcsolatok közötti összefüggések*. Budapest, XXIII. Tavasz Szel Konferencia.
- PRAZSÁK G. (2014) Generációk és értékrendszerek: a tudás új útjai. *Információs Társadalom*, Vol. 14. No. 2. pp. 6–23.
- SCHÜZ, J. (2005) Mobile Phone Use and Exposures in Children. *Bioelectromagnetics*, Vol. 26. No. 27. pp. 45–50. DOI: 10.1002/bem.20129
- SELMAN, R. (1981) The Child as a Friendship Philosopher. In: S. R. ASHER & J. M. GOTTMAN (eds) *The Development of Children's Friendships*. Cambridge University Press.

- SÖDERQVIST, F., HARDELL, L., CARLBERG, M. & MILD, K. H. (2007) Ownership and Use of Wireless Telephones: A Population-based Study of Swedish Children Aged 7–14 Years. *BMC Public Health*, Vol. 7. No. 105. DOI: 10.1186/1471-2458-7-105
- TURLEY, J., BAKER, S. & LEWIS, C. A. (2014) Expectations and Levels of Understanding When Using Mobile Phones among 9–11-Year Olds in Wales, UK. *Pastoral Care in Education*, Vol. 32. No. 3. pp. 208–217. DOI: 10.1080/02643944.2014.943266
- ÚJHELYI A. (2015) Az internet mint szocializációs közeg. In: KÓSA É. & BERTA J. (eds), *Médiaszocializáció*, pp. 153–178. Budapest, Wolters Kluwer.
- ZSOLNAI A. (2013) *A szociális fejlődés segítése*. Budapest, Gondolat.
- ZSOLNAI A. (2017) A média hatása a szociális viselkedésre és a társas kapcsolatok alakulására serdülőkorban. *Educatio*, Vol. 26. No. 2. pp. 246–256. DOI: 10.1556/2063.26.2017.2.7